

Piotr Szwedo*

ROZSTRZYGANIE SPORÓW W RAMACH ŚWIATOWEJ ORGANIZACJI HANDLU A PRAWA CZŁOWIEKA

1. Wstęp

Porozumienia tworzące prawo WTO¹ nie zawierają formalnych odniesień do problematyki ochrony praw człowieka. Światowa Organizacja Handlu nie jest *expressis verbis* powołana do współdziałania na rzecz ich przestrzegania. Instytucje zajmujące się ochroną praw człowieka nie biorą udziału w negocjacjach na forum WTO.

Prawo Światowej Organizacji Handlu nie pozostaje jednak w klinicznej izolacji do reszty prawa międzynarodowego². O konieczności uwzględniania innych wartości w procesie jego stosowania świadczą wyłączenia od zasad ogólnych zawarte m.in. w art. XX GATT. Ewolucja prawa liberalizującego handel międzynarodowy wskazuje na coraz pilniejszą potrzebę

* Mgr Piotr Szwedo – doktorant w Katedrze Prawa Międzynarodowego Publicznego na WPiA UJ.

¹ Zwane w art. 1 ust. 1 DSU „porozumieniami wymienionymi”. DSU – uzgodnienie w sprawie zasad i procedur regulujących rozstrzyganie sporów opublikowano w Obwieszczeniu Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 23 lutego 1998 r. w sprawie ogłoszenia załączników do Porozumienia ustanawiającego Światową Organizację Handlu (WTO), Dz. U. Nr 34, poz. 195, *Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes (Dispute Settlement Understanding, DSU)*.

² Por. orzeczenie *United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline*, WT/DS2/9, cz. III, B., dostępne na stronie www.wto.org.

uwzględnienia praw człowieka, zwłaszcza tych mających charakter ekonomiczny. Deklaracja WTO o Porozumieniu TRIPS³ i Zdrowiu Publicznym⁴, świadczy o dostrzeżeniu tej potrzeby przez państwa-strony.

Zagadnienie wpływu liberalizacji handlu na przestrzeganie praw człowieka było podejmowane w opracowaniach organów Narodów Zjednoczonych: Komisji Praw Człowieka, Podkomisji ds. Popierania i Ochrony Praw Człowieka oraz Komitetu Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych. Powyższe instytucje odnosiły się do takich problemów jak wpływ ekonomicznych skutków liberalizacji na przestrzeganie praw człowieka⁵, niezgodności pomiędzy regulacjami dotyczącymi ochrony praw własności intelektualnej a ochroną praw człowieka⁶, prawa do ochrony zdrowotnej⁷, prawa do żywności⁸, wpływu dostępności usług leczniczych i edukacyjnych na przestrzeganie praw człowieka⁹.

W literaturze podejmowano szereg wątków dotyczących styku zagadnień prawa Światowej Organizacji Handlu i praw człowieka. Opracowania dotyczyły m.in. uwzględnienia praw człowieka w procesie interpretacji prawa WTO¹⁰, stosowania prawa WTO do nakładania sankcji na państwa naruszające prawa

³ *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)*, porozumienie w sprawie handlowych aspektów praw własności intelektualnej, Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 12 lutego 1996 r. w sprawie publikacji załączników do Porozumienia ustanawiającego Światową Organizację Handlu (WTO), Dz. U. Nr 32, poz. 143.

⁴ *WTO Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health*, WTO Doc. WT/MIN(01)/DEC/2 of 14 November 2001.

⁵ Statement of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights to the Third Ministerial Conference of the World Trade Organization, Seattle, 30 November to 3 December 1999, 26/11/99. E/C.12/1999/9; Preliminary report on «Globalization and its impact on the full enjoyment of human rights», UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, E/CN.4/Sub.2/2000/13.

⁶ UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, resolution 2000/7: «Intellectual property rights and human rights».

⁷ UN Commission on Human Rights, resolution 2001/33: «Access to medication in the context of pandemics such as HIV/AIDS».

⁸ UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, resolution 2001/5: «Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights».

⁹ UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, resolution 2001/4: «Liberalization of trade in services, and human rights».

¹⁰ E.-U. Petersmann, *Human Rights and International Economic Law in the 21st Century, the Need to Clarify their Interrelationship*, Journal of International Economic Law, 2001, s. 5-39, *Human Rights and the Law of the World Trade Organization*, Journal of World Trade,

człowieka¹¹, uwzględnienia stanowisk organizacji zajmujących się ochroną praw człowieka w procesie decyzyjnym w ramach WTO¹², aksjologicznych podstaw prawa liberalizacji handlu i praw człowieka¹³, wykorzystania wyjątków od zasad ogólnych na rzecz ochrony praw człowieka¹⁴, analizy poszczególnych praw człowieka w kontekście prawa WTO: prawa do rzetelnego procesu¹⁵, prawa do żywności¹⁶, standardów pracy¹⁷, ograniczeń pracy dzieci¹⁸.

2003, t. 37 (2), s. 241-281; H. Lim, *Trade and Human Rights. What's at Issue?*, Journal of World Trade, 2001, t. 35 (2), s. 275-300, G. Marceau, *WTO Dispute Settlement and Human Rights*, European Journal of International Law, September 2002, t. 13, s. 753-814.

¹¹ S. H. Cleveland, *Human Rights Sanctions and International Trade: A Theory of Compatibility*, Journal of International Economic Law, 2002, s. 133-189; Ch. McCrudden, *International Economic Law and the Pursuit of Human Rights: A Framework for Discussion of the Legality of 'Selective Purchasing' Laws under the WTO Government Procurement Agreement*, Journal of International Economic Law, 1999, s. 3-48; P. Stirling, *The Use of Trade Sanctions as an Enforcement Mechanism for Basic Human Rights: A Proposal for Addition to the World Trade Organization*, American University Journal of International Law and Policy, 1996, t. 11, s. 1 i n.; C. Manuel Vásquez, *Trade Sanctions and Human Rights – Past, Present, And Future*, Journal of International Economic Law, December 2003, t. 6, s. 797 i n.

¹² A.-C. Habbard, M. Guiraud, *L'OMC et les droits de l'homme. Pour la primauté des droits de l'homme. Pour la création d'un statut consultatif des ONG*, Hors série de la lettre mensuelle de la Fédération Internationale des Ligues des Droits de l'Homme, Novembre 2004 n 320, dostępne na stronie <http://www.fidh.org/IMG/pdf/omc320f.pdf>

¹³ E.-U. Petersmann, *The WTO Constitution and Human Rights*, Journal of International Economic Law, 2000, s. 19-25.

¹⁴ L. Bartels, *Article XX of GATT and the Problem of Extraterritorial Jurisdiction. The Case of Trade Measures for the Protection of Human Rights*, Journal of World Trade, 2002, t. 36 (2), s. 353-403; T. Eres, *The Limits of GATT Article XX: a Back Door for Human Rights?*, Georgetown Journal of International Law, Spring, 2004, t. 35, s. 597 i n.; S. Charnovitz, *The Moral Exception in Trade Policy*, Virginia Journal of International Law, Summer 1998, t. 38, s. 389 i n.

¹⁵ G. Marceau, M. Stilwell, *Practical Suggestions for Amicus Curiae Briefs before WTO Adjudicating Bodies*, Journal of International Economic Law, t. 4, Mars 2001, s. 155-187.

¹⁶ K. R. Gray, *Right to Food Principles Vis-a-Vis Rules Governing International Trade*, dostępne na stronie <http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/Papers/gray.pdf>

¹⁷ P. Czubik, *Regulacje prawne handlu zagranicznego a przestrzeganie standardów prawa pracy – zarys podstawowych problemów prawnomiędzynarodowych*, Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej UJ, 2003/2004, s. 373-385, P. Czubik, *Międzynarodowe sankcje gospodarcze a przestrzeganie podstawowych standardów prawa pracy*, Ius et Administratio t. 3, 2004, s. 79-88; Ch. McCrudden, Anne Davies, *A Perspective on Trade and Labor Rights*, Journal of International Economic Law, 2000, s. 43-62.

¹⁸ D. Samida, *Protecting the Innocent or Protecting Special Interests? Child Labor, Globalization, and the WTO*, Denver Journal of International Law and Policy 2004, t. 33, s. 411 i n.

Niniejszy artykuł podejmuje jedynie wybrane problemy z tej szerokiej tematyki. Wątkiem przewodnim jest wpływ praw człowieka na interpretację i stosowanie prawa WTO. Szerzej omówiono te prawa i przepisy, które mogą w istotny sposób determinować dalszy kierunek liberalizacji handlu z uwzględnieniem praw człowieka. Artykuł kończy się omówieniem hipotezy konfliktu norm tych dwóch subsystemów prawa międzynarodowego.

2. Interpretacja prawa WTO a prawa człowieka

Prawo WTO cechuje się wyraźną specyfiką w stosunku do ogólnego prawa międzynarodowego¹⁹. Istnieją jednak liczne więzi łączące ten subsystem z ogólnym prawem międzynarodowym. Jedną z nich jest odwołanie w art. 3 ust. 2 DSU do „zwycajowych zasad interpretacji międzynarodowego prawa publicznego”. Zasady te zostały skodyfikowane w art. 31 Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów²⁰. Omawiany przepis stanowi:

„1. Traktat należy interpretować w dobrej wierze, zgodnie ze zwykłym znaczeniem, jakie należy przypisywać użytym w nim wyrazom w ich kontekście, oraz w świetle jego przedmiotu i celu. [...]

3. Łącznie z kontekstem należy brać pod uwagę:

c) wszelkie odpowiednie normy prawa międzynarodowego, mające zastosowanie w stosunkach między stronami.”

Funkcją tego przepisu jest zapewnienie koherentnej wykładni prawa międzynarodowego przez stosujące je instytucje. Spełnia on szczególną rolę w sytuacji braku formalnej koordynacji prac międzynarodowych sądów i innych organów rozstrzygania sporów. Nieuwzględnienie kontekstu interpretowanego traktatu mogłoby prowadzić do stosowania określonych norm kosztem naruszania innych zobowiązań państw.

Określenie przez DSB²¹ norm prawa międzynarodowego „mających zastosowanie w stosunkach między stronami” budzi kontrowersje. Pytanie

¹⁹ Przez pojęcie ogólnego prawa międzynarodowego rozumiem prawo zwyczajowe oraz prawo traktatowe o charakterze otwartym i powszechnym, najczęściej kodyfikowanym, G. Tunkin, *Is General International Law Customary Law Only?*, *European Journal of International Law*, t. 4, 1993, s. 534 i n.

²⁰ Konwencja Wiedeńska o Prawie Traktatów, sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz. U. z 1990 r., Nr 74 poz. 439.

²¹ DSB, *Dispute Settlement Body* – Organ Rozstrzygania Sporów, którego funkcjonowanie uregulowane jest uzgodnieniem, o którym mowa jest w przypisie 1.

dotyczy m.in. identyczności stron związanych postanowieniami GATT/WTO i porozumieniami należącymi do kontekstu.

W odrzuconym raporcie panelu odnoszącym się do ograniczeń importu tuńczyka przez Stany Zjednoczone²² panel uważał za nieuprawnione uwzględnienie Konwencji o Międzynarodowym Handlu Dzikimi Zwierzętami i Roślinami Gatunków Zagrożonych Wyginięciem (*Convention on International Trade in Endangered Species (CITES)*)²³. Takie stanowisko uzasadniono brakiem związania postanowieniami CITES niektórych państw-stron GATT. Ten sposób argumentacji groził izolacjonizmem. Trudno jest bowiem wskazać powszechnie zawierane umowy wielostronne, którymi związane są identyczne strony tak, jak porozumieniami WTO. Sytuacja komplikuje się w odniesieniu do podmiotów będących członkami WTO, których podmiotowość prawnomiędzynarodowa jest kwestionowana, przykładowo Tajwan²⁴, którym nie zawsze przypisuje się zdolności do zawierania umów międzynarodowych.

W analogicznym raporcie dotyczącym amerykańskich ograniczeń na import krewetek²⁵, Organ Apelacyjny odszedł od dotychczasowej linii orzeczniczej i zdecydował się na uwzględnienie CITES dla interpretacji pojęcia «wyczerpywalnych zasobów naturalnych». Potwierdził takie stanowisko odnosząc się do konwencji dwustronnej wiążącej Wspólnoty Europejskie i Brazylię przy rozstrzygnięciu sprawy dotyczącej środków ograniczających import drobiu²⁶. W orzeczeniu w sprawie koreańskich środków ograniczających import wołowiny²⁷ panel zdecydował się na uwzględnienie kilku zawartych przez Koreę umów dwustronnych do interpretacji wiążących ją list koncesyjnych.

²² *United States – Restrictions on Imports of Tuna, (DS21/R - 39S/155)*.

²³ Dz.U. z 1991 r. Nr 27 poz. 112, sprost. Dz.U. z 2000 r. Nr 66 poz. 802.

²⁴ *Accession of the Separate Customs Territory of Taiwan, Penghu, Kinmen and Matsu Decision Of 11 November 2001, WT/L/433 23 November 2001*.

²⁵ *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, WT/DS58/AB/R*.

²⁶ *European Communities – Measures Affecting The Importation of Certain Poultry Products, WT/DS69/AB/R*, w polskiej literaturze przedmiotu orzeczenie zoszło omówione w M. Grzymkowska, *Spór między Brazylią a Wspólnotami Europejskimi dotyczący środków zakłócających import niektórych produktów rolnych*, Forum Europejskie, nr 6, 2003, s. 17-29.

²⁷ *Korea – Measures Affecting Imports of Fresh, Chilled and Frozen Beef, WT/DS161 and 169/R*.

Na podstawie powyższych orzeczeń można wyprowadzić wnioski o relewantności konwencji otwartych i powszechnych, nie wiążących wszystkich członków WTO, lub konwencji regionalnych²⁸ oraz dwustronnych wiążących strony sporu.²⁹

Dla interpretacji pojęcia „odpowiedniości” zawartego w art. 31 ust. 3 lit. c w kontekście prawa WTO, trudno jest wskazać jednoznaczne kryteria. Należy zauważyć, że „odpowiedniość” jest stopniowalna i powinna być analizowana osobno w każdym przypadku.³⁰

Z globalnego charakteru systemu GATT/WTO wynika, że relewantne będą prawa człowieka wynikające z powszechnie ratyfikowanych traktatów³¹ jak Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych³², Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych³³, Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa³⁴, Konwencja w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania³⁵, Międzynarodowa Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej³⁶, Konwencja w Sprawie Likwidacji

²⁸ G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 782.

²⁹ Trudno jednoznacznie odpowiedzieć jest na pytanie o relewantność konkretnego prawa człowieka w sytuacji sporu pomiędzy państwami, z których jedno nie jest związane konwencją mającą charakter powszechny i otwarty, a omawiane prawo nie należy do norm peremptoryjnych. Wydaje się, że takie prawo nie powinno zostać zaliczone do kontekstu, chyba że dane państwo byłoby nim związane na mocy zwyczaju. Wskazane wątpliwości mogłyby wystąpić w sytuacji sporu, którego stroną byłyby Stany Zjednoczone, które nie ratyfikowały niektórych konwencji o ochronie praw człowieka, bliżej patrz raport *Status of Ratifications of the Principal International Human Rights Treaties Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights as of 09 June 2004*, dokument dostępny na stronie <http://www.unhcr.ch/pdf/report.pdf>.

³⁰ G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 784.

³¹ Wyliczenie za S. H. Cleveland, *Human Rights Sanctions...*, s. 150

³² Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. 1977 r. Nr 38 poz. 169, (149 ratyfikacji). Informacje o ratyfikacjach zamieszczone w przypisach 32-39 za raportem wskazanym w przypisie 29.

³³ Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, (152 ratyfikacji).

³⁴ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 9 grudnia 1948 r., Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 i 10, (133 ratyfikacje).

³⁵ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz. U. z 1989 r. Nr 63 poz. 378 (129 ratyfikacji).

³⁶ Otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r., Dz. U. z 1969 r. Nr 25 poz. 187, (161 ratyfikacji).

Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet³⁷, Konwencja o Prawach Dziecka³⁸, IV Konwencja Genewska o Ochronie Osób Cywilnych Podczas Wojny³⁹.

Ponadto cztery prawa pracownicze należy uznać za prawa podstawowe: prawo do zgromadzeń oraz zakazy dyskryminacji, pracy przymusowej i prowadzącej do wyzysku pracy dzieci. Można je odnaleźć w licznych dokumentach dotyczących ochrony praw człowieka, w szczególności tych, uchwalonych w ramach działalności Światowej Organizacji Pracy.⁴⁰

Teksty porozumień WTO nie wskazują na zamiar państw-stron uchylecia się od wiążących je porozumień w sprawie ochrony praw człowieka. Interpretacja prawa WTO w dobrej wierze zgodnie z art. 31 Konwencji Wiedeńskiej nakłada obowiązek takiej wykładni prawa WTO, która nie jest sprzeczna z postanowieniami dotyczącymi ochrony praw człowieka. Interpretacja prowadząca do niezgodności pomiędzy porozumieniami WTO a prawami człowieka powinna być unikana dzięki dobrej wierze⁴¹.

³⁷ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r., Dz. U. z 1982 r. Nr 10 poz. 71 (168 ratyfikacji).

³⁸ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526, (191 ratyfikacji).

³⁹ Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171.

⁴⁰ Konwencja Nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej Dz. U. z 1959 r. Nr 20 poz. 122 (168 ratyfikacji), Konwencja Nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca wolności związkowej i ochrony praw związkowych Dz. U. z 1958 r. Nr 29, poz. 125 (144 ratyfikacji), Konwencja Nr 98 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca stosowania zasad prawa organizowania się i rokowań zbiorowych Dz. U. z 1958 r. Nr 29, poz. 126 (154 ratyfikacji), Konwencja Nr 100 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca jednakowego wynagrodzenia dla pracujących mężczyzn i kobiet za pracę jednakowej wartości, Dz. U. z 1955 r. Nr 38, poz. 238 (162 ratyfikacji), Konwencja Nr 105 Międzynarodowej Organizacji Pracy o zniesieniu pracy przymusowej Dz. U. z 1959 r. Nr 39, poz. 240 (164 ratyfikacji), Konwencja Nr 111 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu Dz. U. z 1961 r. Nr 42, poz. 218 (162 ratyfikacji), Konwencja Nr 138 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca najniższego wieku dopuszczenia do zatrudnienia Dz. U. z 1978 r. Nr 12, poz. 53 (140 ratyfikacji), Konwencja Nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci Dz. U. z 2001 r. Nr 125, poz. 1365 (156 ratyfikacji). Deklaracja Międzynarodowej Organizacji Pracy w Sprawie Podstawowych Zasad i Praw w Pracy z 1998 r. uczyniła te podstawowe prawa pracownicze obowiązkowymi dla wszystkich członków tej organizacji. Teksty konwencji dostępne na stronie www.mop.pl, ilość ratyfikacji za <http://webfusion.ilo.org/public/db/standards/normes/appl/index.cfm?lang=EN>

⁴¹ G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 791.

Powszechnie uznane prawa człowieka przy odpowiednim stopniu relewantności dla rozstrzyganej sprawy powinny zostać uwzględnione jako element kontekstu przy interpretacji prawa WTO. Mogą zostać uznane za odpowiednie nie tylko przy interpretacji wyjątków od zasad ogólnych (zawartych np. w art. XX GATT), ale także pojęcia „trwałego rozwoju” (preambuła porozumienia ustanawiającego WTO⁴²), czy podstawowych zasad określonych artykułami II-XI GATT⁴³. Zgodzić się jednak należy z opinią przedstawicieli doktryny, którzy uważają, że powszechnie uznane prawa człowieka powinny zostać uwzględnione w procesie interpretacji prawa w ramach WTO, jednak nie mogą stać się przedmiotem samodzielnej skargi przed DSB.⁴⁴ Prawo handlu międzynarodowego i prawa człowieka jednakowo wiążą państwa, jednak egzekwowane są przez inne organy. Przedmiotem działania Organu Rozstrzygania Sporów nie jest bowiem egzekwowanie praw człowieka, a obowiązek uwzględniania ich w procesie interpretacji prawa WTO nie przesądza o ich wyższości w hierarchii norm.

3. Prawo do ochrony zdrowia

Jednym z problemów przy stosowaniu praw człowieka jest duży stopień ich ogólności. Sformułowane w art. 12 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁴⁵ prawo do ochrony zdrowia wyznacza mało precyzyjne standardy. Wywołuje to wątpliwości przy próbie określenia wpływu określonych klauzul na prawo WTO.

⁴² Porozumienie sporządzone w Marakeszu dnia 15 kwietnia 1994 r. ustanawiające Światową Organizację Handlu (WTO), Dz. U. z 1995 r. Nr 98, poz. 483.

⁴³ E.-U. Petersmann, *Human Rights ...*, s. 248.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 248, G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 763, odmiennego zdania jest Ph. Alston, *Resisting the Merger of Acquisition of Human Rights by Trade Law*, *European Journal of International Law*, September 2002, t. 13, s. 815.

⁴⁵ 1. Państwa Strony niniejszego Paktu uznają prawo każdego do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego.

2. Kroki, jakie Państwa Strony niniejszego Paktu powinny podjąć dla osiągnięcia pełnego wykonania tego prawa, będą obejmowały środki konieczne do:

- a) zapewnienia zmniejszenia wskaźnika martwych urodzeń i śmiertelności niemowląt oraz do zapewnienia zdrowego rozwoju dziecka;
- b) poprawy higieny środowiska i higieny przemysłowej we wszystkich aspektach;
- c) zapobiegania chorobom epidemicznym, endemicznym, zawodowym i innym oraz ich leczenia i zwalczania;
- d) stworzenia warunków, które zapewniłyby wszystkim pomoc i opiekę lekarską na wypadek choroby.

Jeszcze przed wydaniem Deklaracji w sprawie TRIPS i zdrowia publicznego na Konferencji Ministerialnej w Doha⁴⁶ Robert Howse⁴⁷ apelował o uwzględnienie art. 55 i 56 Karty Narodów Zjednoczonych⁴⁸ przy stosowaniu postanowień TRIPS w związku z postulatem „zrównoważenia praw i obowiązków”⁴⁹. Wspomniane przepisy Karty odnoszą się do budowania dobrobytu przy poszanowaniu praw człowieka. Według Roberta Howse’a, interpretując TRIPS należy uwzględnić art. 12 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych odnoszący się do prawa do zdrowia. Caroline Dommen argumentowała, że Brazylia mogła powołać się na prawa człowieka broniąc swego programu ochrony zdrowia, którego legalność w odniesieniu do TRIPS podważona została przez Stany Zjednoczone⁵⁰.

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka wydał dokument o wpływie TRIPS na prawa człowieka⁵¹, w którym proponuje odpowiednią interpretację praw własności intelektualnej.

Deklaracja Ministerialna z Doha była odpowiedzią na wspomniane apele. „Podtrzymując zobowiązania zawarte w ramach TRIPS, Państwa-Strony przyznają, że Porozumienie powinno być interpretowane i stosowane w taki sposób, by wspierać ochronę zdrowia publicznego, a w szczególności by promować powszechny dostęp do leków.”⁵² Analizę skutków tej deklaracji przedstawiono we wspólnym opracowaniu Sekretariatu WTO i Światowej Organizacji Zdrowia (WHO)⁵³.

⁴⁶ *Declaration on the TRIPS agreement and public health*, WT/MIN(01)/DEC/220, November 2001, dostępne na stronie http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm.

⁴⁷ R. Howse. *The Canadian Generic Medicines Panel. A Dangerous Precedent in Dangerous Times*, Journal of World Intellectual Property, t. 3 (2000), s. 493.

⁴⁸ Dz.U. z 1947 r. Nr 23 poz. 90 z późn. zm.

⁴⁹ Por. art. 7 TRIPS.

⁵⁰ Por. sprawę WT/DS199, C. Dommen, *Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Treasure Chest of Support for Developing Countries Concerns in the WTO*, Bridges, January-April 2001, 21 za G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 787.

⁵¹ *The Impact of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights on human rights Report of the High Commissioner*, dostępny na stronie [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.Sub.2.2001.13.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.Sub.2.2001.13.En?Opendocument)

⁵² Por. art. 5 lit. a *WTO Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health*, o której mowa w przypisie 4.

⁵³ *WTO Agreements and Public Health, A joint study by WHO and WTO Secretariat*, dostępne na stronie http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/who_wto_e.pdf.

Prawo do zdrowia zależy od dostępności, jakości i niedyskryminacji w świadczeniu towarów i usług leczniczych, które mogą być przedmiotem handlu regulowanego i liberalizowanego prawem WTO. Państwa-strony powinny powstrzymać się od nakładania embargo lub podobnych środków ograniczających dostawę odpowiednich leków i środków medycznych. Ograniczenia dotyczące tego typu towarów i usług nie powinno nigdy być użyte jako instrument presji ekonomicznej lub politycznej.⁵⁴

Jednocześnie nie należy pomijać konieczności ochrony własności intelektualnej dla rozwoju przemysłu farmaceutycznego i finansowania badań. Dlatego tak istotne jest właściwe wyważenie pomiędzy celami i zasadami wymienionymi m.in. w art. 7 i 8 TRIPS.

4. Prawo do żywności

Chociaż w prawie WTO nie ma formalnego odniesienia do prawa do żywności, szereg jego regulacji ma przełożenie na dostępność i ceny artykułów spożywczych.

Porozumienie w sprawie rolnictwa⁵⁵ reguluje import i eksport produktów rolnych. Przepisy dotyczące ceł, kontyngentów czy subsydiów mają znaczący wpływ na dostępność żywności. Dopuszczalność dumpingu determinuje opłacalność rodzimej produkcji. Stopniowa liberalizacja cen żywności skutkuje szerszą dostępnością rynków krajów uprzemysłowionych dla państw rozwijających się, jednocześnie jednak powoduje utratę niektórych preferencji. Rezultatem redukcji subsydiów będzie zapewnienie pełniejszej konkurencji na rynkach międzynarodowych, jednak często skutkuje wzrostem cen produktów rolnych lub/i zmniejszeniem produkcji krajowej.

Porozumienie w sprawie rolnictwa przewiduje mechanizmy kompensacyjne dla krajów najsłabiej rozwiniętych i importerów żywności netto. Mają one ułatwić dostęp żywności i zredukować negatywne następstwa

⁵⁴ *General Comment No. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, pkt 41, dostępne na stronie [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/E.C.12.2000.4.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/E.C.12.2000.4.En?OpenDocument).

⁵⁵ Opublikowane w obwieszczeniu Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 4 grudnia 1995 r. w sprawie publikacji załączników do Porozumienia ustanawiającego Światową Organizację Handlu (WTO), Dz. U. z 1996 r. Nr 9, poz. 54.

liberalizacji rynku produktów rolnych. Brakuje im jednak koniecznych mechanizmów egzekucyjnych, co może skutkować brakiem implementacji ich postanowień.⁵⁶

Wpływ na prawo do żywności mogą mieć także postanowienia TRIPS, których zastosowanie do żywności modyfikowanej genetycznie może mieć przełożenie na dostępność tańszej żywności dla państw najbiedniejszych.

Porozumienie w sprawie stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych⁵⁷ nałożyło szereg standardów, z których spełnieniem państwa rozwijające się miały poważne problemy, co spowodowało ograniczenie dochodów z eksportu i dalsze ubożenie tych państw. Wraz z liberalizacją rynku produktów rolnych można spodziewać się częstszego powoływania się przez państwa najbogatsze na klauzule w porozumieniu SPS celem ochrony rodzimej produkcji spełniającej wysokie wymagania jakościowe.

Wskazane wyżej porozumienia mają przełożenie na dostępność produktów spożywczych. Można spodziewać się, że pomimo braku odniesienia do prawa do żywności w porozumieniach WTO, państwa będą odnosić się do niego w sporach przed DSB oraz podczas negocjacji. Tak uczynił Mauritius⁵⁸ postulując interpretację art. 20 porozumienia w sprawie rolnictwa, dotyczącego negocjacji redukcji wsparcia w sektorze rolnym, w świetle art. 11 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, który stanowi: „Państwa Strony niniejszego Paktu uznają prawo do odpowiedniego poziomu życia dla niego samego i jego rodziny, włączając w to wyżywienie.” Omawiany przepis był powoływany przed Komitetem ds. Rolnictwa w kontekście bezpieczeństwa żywnościowego oraz pozahandlowych kwestii dotyczących krajów rozwijających się. Według Mauritiusu będącego w znacznym stopniu zależnym od importu żywności, przy interpretacji postanowień Porozumienia należy wziąć pod uwagę interesy zarówno państw eksportujących, jak i importujących żywność.

⁵⁶ K. R. Gray, *Right to Food Principles...*, s. 4.

⁵⁷ *Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS Agreement)*, publikowane w Obwieszczeniu Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 4 grudnia 1995 r. w sprawie publikacji załączników do Porozumienia ustanawiającego Światową Organizację Handlu (WTO), Dz. U. z 1996 r. Nr 9, poz. 54.

⁵⁸ Por. dokument G/AG/NG/W/36 Rev.1.

5. Prawo do rzetelnego procesu – dopuszczalność raportów *amicus curiae*

Wpływ na interpretację porozumień WTO mogą mieć także prawa człowieka o charakterze pozaekonomicznym. Jednym z nich jest prawo do rzetelnego procesu w odniesieniu do postępowania przed Organem Rozstrzygania Sporów, co wiąże się z dopuszczalnością raportów niezależnych podmiotów nazywanych *amicus curiae*⁵⁹.

W orzeczeniu dotyczącym amerykańskich ograniczeń na import krewek⁶⁰ Organ Apelacyjny dopuścił stosowanie raportów opierając się na art. 13 DSU, który stwierdza, że „każdy zespół orzekający będzie miał prawo do zbierania informacji i porad technicznych od każdej osoby lub organizacji, którą uzna za właściwą”. Ponieważ w przypadku tego orzeczenia raporty zostały dołączone do wniosku o apelację wystosowanego przez Stany Zjednoczone, Organ Apelacyjny uznał, że nie stanowią raportów *amicus curiae*, ale są częścią wniosku. Taka interpretacja art. 13 DSU dopuszczająca raport *Center for Interational Enviromental Law (CIEL)* spotkała się z krytyką ze strony niektórych państw członkowskich.

W orzeczeniu dotyczącym amerykańskich środków wyrównawczych na brytyjską stal⁶¹ Organ Apelacyjny potwierdził swoje stanowisko w kwestii uwzględniania raportów *amicus curiae* opierając się na art. 17 ust. 9 DSU. Przepis ten dotyczy opracowania procedur roboczych stosowanych w rewizji apelacyjnej. Ich treść nie może pozostawać w sprzeczności z DSU ani innymi porozumieniami WTO. Art. 16 ust. 1 Procedury Roboczej⁶² zezwala na przyjęcie kolejnych reguł na potrzebę rozstrzygnięcia konkretnej sprawy, które mają wypełnić ewentualne luki w procedurze.

W sprawie europejskich środków dotyczących azbestu Organ Apelacyjny⁶³ na podstawie art. 16 ust. 1 Procedury Roboczej ustanowił kryteria dotyczące raportów *amicus curiae*, które mają być spełnione, aby Organ Apelacyjny

⁵⁹ Szczegółowe omówienie tego problemu w G. Marceau, M. Stilwell, *Practical Suggestions for Amicus Curiae Briefs...*

⁶⁰ Por. przyp. 25, punkty 100-110.

⁶¹ *United States – Imposition of Countervailing Duties on Certain Hot-Rolled Lead and Bismuth Carbon Steel Products Originating in the United Kingdom*, WT/DS138/AB/R.

⁶² *Working procedures for appellate review*, 4 January 2005, WT/AB/WP/5.

⁶³ *Appellate Body Report of 12 March 2001 (WT/DS135/AB/R) on EC import restrictions affecting asbestos and asbestos-containing products that threaten the health of EC citizens.*

wziął je pod uwagę. Podczas nadzwyczajnego spotkania Rady Generalnej wiele państw wyraziło swą krytykę stwierdzając, że Organ Apelacyjny przekroczył swe kompetencje wchodząc w zakres władzy ustawodawczej poprzez arbitralne dopuszczenie pozarządowych podmiotów trzecich do procedury rozstrzygania sporów między państwami. Większość NGO pochodzi z krajów rozwiniętych, dlatego państwa rozwijające wyraziły obawy, stwierdzając, że dopuszczenie raportów może spowodować utrudnienie w ochronie ich interesów przed DSB. Spotkanie Rady Generalnej zakończyło się apelem jej przewodniczącego o stosowanie raportów *amicus curiae* z „wielką ostrożnością”⁶⁴. Jednocześnie uzgodniono, że przewodniczący będzie prowadził negocjacje z członkami WTO celem ustalenia reguł o dopuszczalności raportów.

Artykuły 13 i 17 ust. 9 nie odnoszą się do raportów *amicus curiae*, i są skrajnie odmiennie interpretowane przez państwa-strony i Organ Apelacyjny ze względu na swój „przedmiot i cel”⁶⁵. Tym niemniej uwzględnienie praw człowieka takich jak prawo do rzetelnego procesu, a także promocji udziału jednostek i organizacji społeczeństwa obywatelskiego w pracach organizacji międzynarodowych⁶⁶ jako elementów kontekstu dla interpretacji art. 17 ust. 9 DSU może dostarczyć argumentów na rzecz wydania przepisów dopuszczających raporty „przyjaciół sądu”⁶⁷.

Wywodząca się z *common law* koncepcja raportów *amicus curiae* została zaakceptowana jedynie w międzynarodowych procedurach rozstrzygania sporów, których orzeczenia dotyczą jednostek, jak w międzynarodowych trybunałach praw człowieka, międzynarodowych trybunałach karnych natomiast nie została przyjęta w postępowaniu przed MTS czy arbitrażach międzypaństwowych.⁶⁸ Dopuszczenie ich przy rozstrzyganiu sporów przed WTO stanowi realny krok w stronę zwiększenia roli jednostek w tym postępowaniu⁶⁹.

⁶⁴ *Minutes of WTO General Council Meeting, WT/GC/M/60 (Nov. 22, 2000)*, pkt 120, dostępne na stronie http://www.wto.org/english/thewto_e/gcounc_e/gcounc_e.htm

⁶⁵ Por. przyp 20, art. 31 ust. 1.

⁶⁶ Por. *Question of the Realization of the Right to Development, Report of the Intergovernmental Group of Experts on the Right to Development on its second session (Geneva, 29 September–10 October 1997)*, E/CN.4/1998/29, 7 November 1998.

⁶⁷ E.-U. Petersmann, *Human Rights...*, s. 263.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Na temat roli jednostek w postępowaniu przed DSB patrz J. P. Trachtman, Ph. M. Moremen, *Costs and Benefits of Private Participation in WTO Dispute Settlement: Whose Right Is It*

Argumenty zastosowane w sprawie azbestu wskazują, że Organ Apelacyjny jest skłonny dopuścić raporty „przyjaciół sądu”, jeśli promują one zasady rzetelnego procesu.⁷⁰ Stosowanie raportów będzie jednak wymagało rozstrzygnięcia kwestii dotyczących ochrony praw stron sporu przed DSB, tzn. prawa do obrony przeciw argumentom w raporcie przy zachowaniu terminów procedury określonych w DSU, a także praw państw stron trzecich w sporze do traktowania nie mniej korzystnie niż *amicus curiae*.⁷¹

6. Wprowadzenie praw człowieka do prawa WTO poprzez dynamiczną wykładnię wyjątków od zasad ogólnych (art. XX GATT)

Art. 31. ust. 3 lit. c Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów zakłada zasadę „interpretacji ewolucyjnej”⁷², która ma istotny wpływ przy interpretacji praw człowieka. Wykładnia dynamiczna będzie miała szczególne znaczenie przy wyjątkach od zasad ogólnych GATT, zawartych w art. XX. Interpretując znaczenie „wyczerpywalnych zasobów naturalnych” (lit. g) w sprawie amerykańskich ograniczeń na import krewetek Organ Apelacyjny stwierdził, że „postanowienia art. XX lit. g (...) zostały napisane ponad pięćdziesiąt lat temu. Muszą być odczytywane przez interpretatora w świetle współczesnych relacji (...) pojęcie „wyczerpywalnych zasobów naturalnych” nie jest statyczne w swej treści lub odniesieniach, ale raczej „z definicji dynamiczne”⁷³. Taka metoda interpretacji jest znana międzynarodowym sądom. W odniesieniu do praw człowieka stosował ją Europejski Trybunał Praw Człowieka, stwierdzając, że „[Europejska] Konwencja [o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁷⁴]

Anyway?, Harvard International Law Journal, Winter 2003, t. 44 s. 221 i n., D. B. Hollis, *Private Actors in Public International Law: Amicus Curiae and the Case for The Retention of State Sovereignty*, dostępne na stronie http://www.bc.edu/bc_org/avp/law/lwsch/journals/bciclr/25_2/04_TXT.htm

⁷⁰ E.-U. Petersmann, *Human Rights...*, s. 263.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Terminowi „*evolutionary interpretation*” bardziej odpowiada polskie pojęcie „wykładnia dynamicznej”, które w niniejszym artykule stosowany będzie zamiennie, por. R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Kraków 1998, s. 86, w kontekście prawa WTO por. G. Marceau, *Conflicts of Norms and Conflicts of Jurisdictions*, Journal of World Trade, t. 4 (2001), s. 1088-1089, G. Marceau, *A Call for coherence in International Law*, t. 33 (1999), s. 120-123.

⁷³ Por. przyp. 25, pkt. 129-130.

⁷⁴ Dz.U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284 z późn. zm.

jest żywym instrumentem, który musi być interpretowany w świetle warunków dnia współczesnego.”⁷⁵

Spośród wyjątków zawartych w art. XX te, które mogłyby zostać wykorzystane dla uchylecia zasad ogólnych GATT na rzecz ochrony praw człowieka należy zaliczyć: ochronę moralności publicznej (lit. a), ochronę życia lub zdrowia ludzi (lit. b), środki dotyczące pracy więźniów (lit. e).

„Ewolucyjne” podejście zaprezentowane w orzeczeniu w sprawie krewetek stanowi argument na rzecz dynamicznej interpretacji innych wyłączeń zawartych w art. XX. W odniesieniu do lit. a oznaczać to może zaliczenie do klauzuli „moralności publicznej” zakazu dyskryminacji rasowej, niewolnictwa, pracy przymusowej oraz prowadzącej do wyczerpania pracy dzieci (w zakresie nie objętym wyjątkami ochrony życia i pracy więźniów)⁷⁶, a także obowiązku ochrony przed dyskryminacją religijną, dyskryminacją kobiet i mężczyzn oraz naruszania demokracji.⁷⁷

Art. XX lit. b dotyczący ochrony życia można uznać za obejmujący zakaz ludobójstwa, zbiorowych egzekucji, zbrodni przeciwko ludzkości oraz egzekucji młodocianych⁷⁸.

Pojęcie pracy więźniów (art. XX lit. e GATT) należy rozszerzyć na szersze formy pracy przymusowej oraz pracy niewolniczej.⁷⁹

7. Konflikt norm

Uwzględnienie norm dotyczących ochrony praw człowieka w procesie interpretacji prawa WTO nie wyklucza zaistnienia konfliktu norm.

Jeśli zachodzi sytuacja, w której nie można pogodzić normy prawa WTO z prawami człowieka, Organ Rozstrzygania Sporów nie będzie mógł wyegzekwować postanowień dotyczących praw człowieka pozbawiając skutku prawa WTO. Zdaniem Gabrielle Marceau byłoby to działanie sprzeczne

⁷⁵ Orzeczenie Tyrer dnia 28 kwietnia 1978, ECHR (1978), seria A, nr 26, pkt 31. Do zasady interpretacji dynamicznej odwołał się także Europejski Trybunał Sprawiedliwości w orzeczeniu CILFIT Srl v. Ministro della Santina, C-283/81 pkt 3430, ECR 1982, 3415, s. 3430.

⁷⁶ S. H. Cleveland, *Human Rights ...*, s. 162. Jednak dla uwzględnienia tych zakazów nie jest konieczna szeroka interpretacja wyjątków z art. XX GATT, ponieważ część z nich należy do norm *ius cogens*.

⁷⁷ Więcej na temat art. XX lit. a GATT w S. Charnovitz, *The Moral Exception...*, s. 689.

⁷⁸ S. H. Cleveland, *Human Rights Sanctions...*, s. 162. Por. uwagę zawartą w przypisie 76.

⁷⁹ *Ibidem*, por. uwagę zawartą w przypisie 76.

z dyspozycją art. 3 ust. 2 DSU o zakazie zwiększania lub zmniejszania decyzjami DSB praw lub obowiązków ustalonych w porozumieniach wymienionych w Załączniku 1 do DSU.⁸⁰ Jeśli skutek egzekwowania prawa WTO dojdzie do naruszenia postanowień w zakresie ochrony praw człowieka, państwa ponoszą odpowiedzialność, ale przed innymi organami. Oba systemy egzekwowania praw człowieka i prawa WTO działają równolegle, a potencjalny konflikt ich orzeczeń wskazuje na brak spójności pomiędzy organami stosującymi prawo międzynarodowe.⁸¹

Z ograniczonego zakresu kompetencji DSB wynika, że może on odmówić zastosowania normy prawa WTO tylko w sytuacji, jeśli jest ona sprzeczna z normą *ius cogens*. Imperatywnymi normami powszechnego prawa międzynarodowego są normy przyjęte i uznane przez międzynarodową społeczność państw jako całość za normy, od których żadne odstępstwo nie jest dozwolone⁸². Ich katalog nie jest jednoznacznie ustalony, zalicza się do nich: zakaz agresji, ludobójstwa, niewolnictwa, dyskryminacji rasowej, tortur oraz prawo do samostanowienia.⁸³ H elene Ruiz-Fabri komentując postanowienia Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów stwierdza, że na obecnym etapie rozwoju prawa międzynarodowego jedynie Zgromadzenie Og olne ONZ lub Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości mają zdolno c determinowania katalogu norm *ius cogens*⁸⁴. Trudno jest wskazać na konflikt pomiędzy jednym z powyższych zakazów a normą systemu GATT/WTO. Może jednak nastąpić konflikt wtórny w sytuacji, gdy państwo naruszy normę *ius cogens* implementując prawo WTO. Zdaniem Gabrielle Marceau panel lub Organ Apelacyjny może jedynie stwierdzić czy dana metoda implemen-

⁸⁰ G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 797.

⁸¹ Do takich sprzeczności dochodziło pomiędzy orzeczeniami Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości interpretujących pojęcie „prawa do prywatności” por. orzeczenia ETS 46/87 oraz 227/88 21.09.1989 Hoechst AG v. Komisja i ETPCz Niemietz v. Niemcy z 16.12.1992, więcej na ten temat w P. Szwedu, *Pojęcie prawa do prywatności w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, Transformacje Prawa Prywatnego, 1-2/2004, s. 15 i n.

⁸² Art. 53 Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów.

⁸³ *Report of the International Law Commission on the Work of its Fifty-Third Session. Official Records of the General Assembly, Fifty-Sixth Session. Supplement No. 10 (A/56/10)*, rozdział IV.E.2. s. 208, dostępnym na stronie <http://www.un.org/law/ilc/reports/2001/2001report.htm>

⁸⁴ H. Ruiz-Fabri, *La contribution de l'OMC a la gestion de l'espace juridique mondial*, w: C. Kessedjian, E. Loquin, (red.), *La mondialisation du droit*, Paryż 2000, s. 347 i n.

tacji narusza prawo WTO, ale nie jest władny orzekać czy narusza normę kognitywną.⁸⁵ Skoro jednak normy peremptoryjne wiążą państwa niezależnie od ich woli, DSB powinien stwierdzić, że każde naruszenie normy kognitywnej jest sprzeczne z właściwą implementacją prawa GATT/WTO. Dla odniesienia do norm kognitywnych nie jest potrzebne specjalne zezwolenie w tym zakresie w ramach DSU. DSB będzie miał zatem kompetencje do określenia danej implementacji jako sprzecznej z *ius cogens*. Organ Rozstrzygania Sporów nie jest jednak organem, który swymi orzeczeniami jest władny determinować katalog norm kognitywnych. Powinien odnieść się w tym zakresie do odpowiednich źródeł prawa.

8. Podsumowanie

Kolizje norm prawa WTO i praw człowieka są przejawem fragmentacji prawa międzynarodowego. Jego rozwój prowadzi do coraz dalszej specyfikacji tworzących go subsystemów, które nie pozostają ze sobą w całkowitej izolacji. Nie ma bowiem subsystemów całkowicie zamkniętych, czyli w pełni *self-contained*⁸⁶. „Spoiwem” pozwalającym uniknąć konfliktów przy stosowaniu norm prawa międzynarodowego jest w art. 31 Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów nakazujący uwzględnienie kontekstu danej normy przy jej interpretacji. Jednak przepis ten nie zabezpiecza całkowicie przed narastającymi niespójnościami w stosowaniu prawa międzynarodowego. Działania organów stosujących prawo międzynarodowe nie są formalnie skoordynowane. Dlatego konieczne jest pełniejsze współdziałanie ciał prawodawczych, dla wydania stosownych norm kolizyjnych. Potrzeba ta jest pilna zwłaszcza w przypadku styku problematyki praw człowieka i prawa Światowej Organizacji Handlu. Odpowiednie regulacje pozwolą na uniknięcie konfliktów i pełniejsze uwzględnienie wartości chronionych przez oba subsystemy prawa. Wpłyną też na podniesienie koherencji systemu prawa międzynarodowego jako całości.

⁸⁵ G. Marceau, *WTO Dispute Settlement...*, s. 800.

⁸⁶ G. Arangio-Ruiz, *Fourth Report on State Responsibility*, Yearbook of International Law Commission, 1992, t. II, cz. 1, s. 42.